

Balassi Bálintra emlékezünk

Oly korban élt, amikor a három részre szakadt országban főúri háborúskodások, erőszakos birtokfoglalások tépték-marcangolták a politikailag és vallásilag egyaránt megosztott nemzetet. A kor Jónás prófétája, a költőprédikátor *Bornemisza Péter* ekként festi a feudális anarchia hatalmaskodásait: „Sok hadakozók, vérontók, nyúzók, fosztók, kik sok szörnyű dolgot mielttek Magyarországon is: Török Bálint, Móré László, Basó, Bebek, Balassiak, Homonnaiak és többek, egyik másakra törvén keveléségekben, irigységekben, bosszúállásokban és fősvénységekben.”

Ilyen családból született *Balassi János* és *Sulyok Anna* első gyermekeként a költő 1554. október 20-án Zólyom várában. Atyja nagyhatalmú, világótjárt udvari ember, akinek „hatalmaskodásai ellen” azonban néha a királyhoz kellett folyamodni (egy 1574-ből való királyi leirat igazolja ezt). A király egyébként is mindinkább hinni kezdett a sutgó pletykáknak, hogy *Dobó István*, az egri hős, hadat gyűjt; Balassi Jánossal és másokkal szövetségbe János Zsigmondhoz Erdélybe pártol át, s őt, Miksa királyt, megpróbálja Magyarországról kiszorítani. Amikor a korponai várkapitány *Krusity János*, a Balassiak esküdt ellensége, hűtlenségről tanúskodó leveleket is fel tudott mutatni, a király a pozsonyi országgyűlésen Dobó Istvánt és Balassi Jánost elfogatta. És bár a rendek 200 000 aranyat és 30 kezeset ajánlottak fel óvadéknak, a király a szabadlábra bocsátást és a kivizsgálást egyre halogatta. Ekkor Sulyok Anna, a hős asszony, leleménnyel megszöktette férjét a börtönből, és a lengyelországi Sanok mellett fekvő Rimanov városkában rejtette el. Később *Forgács Simon* tisztázta a 13 pontba foglalt vádlevél hamisságát. Kimutatta, hogy a vád alapjául szolgáló leveleket egy *Kenderessy István* nevű szédelőgő pap hamisította. Ekkor Miksa engedékenyebb lett. Dobó Istvánt szabadon eresztette, Balassi Jánosnak visszaadta régi birtokait s tisztségeit.

Lengyelországból visszatérve 1572 szeptemberében Balassi János fiával együtt fényes kísérettel megjelent Rudolf pozsonyi koronázási ünnepén, amelyen a 16 éves Bálint eljárta a híres juhásztáncot. Az egykorú történetíró, *Istvánffy Miklós* ekként emlékezik az eseményre:

„Balassi Bálint, a kegyelemben minap visszafogadott Jánosnak fia nyerte el a pálmát abban a táncnemben, melyet mi juhászaink sajátos és külön táncának ismerünk, a külföldi nép pedig valamennyi magyar közös táncának tart.”

Hogy Bécs kegyét méginkább megnyerje, részt vett abban az Erdély elleni fegyveres vállalkozásban, amelynek vezetőjét, *Békés Gáspárt* csapatával együtt szétverték Báthory emberei. Balassit egy bottal fejbe vágják, s elszédítve foglyul ejtették. Báthory humanista udvarában — annál is inkább, mert anyai részről „az erdélyi vajdának rokona” volt — a fiatal Bálint fogolyként is jól érezte magát. Itt ismerkedett meg a gáláns, udvarló, petrarkista szerelmi költészettel, itt írt hasonló modorban külön-

böző udvarló verseket, s itt kezdett hozzá Aeneas Silvio Piccolomini híres széphistóriájának, az *Eurialus és Lucretia* verses fordításába, melyet 1577-ben Patak várának *gombos kertjében* fejezett be.

Amikor *Báthory István* 1576 márciusában elindult a lengyel trón elfoglalására s a *Jagelló Annával kötendő* esküvőre, Balassi Bálint is kíséretében volt, s minden bizonnyal hozzájárult a vitézi tornaverseny megnyeréséhez. A művelt lengyel társaság kézről-kézre adta őt, elvitték Danckába (Danzig-Gdansk), s hazatérése után is sokat beszélt „a jó társaságról, ki néki az udvarnál volt mind király és királyné asszony népe közt.”

1577. május 3-án váratlanul meghalt az apja. Miután *Báthory* már 1576 őszén visszaadta szabadságát, hazajött. Idehaza bánatos édesanyja és húgai fogadták, s mivel a halódó apa *Balassi András*t tette meg családjá gyámjává, néhány év múlva végeláthatatlan perek, hiábavaló küzdelmek kezdődtek a kapzsi gyám, a harácsolni akaró „fösvény agg” nagybácsi ellen. *Eckhard Sándor* találó megjegyzése szerint a költő több periratot írt, mint verset. Balassi András ugyanis gyámi tisztségében nemcsak az összes apai és anyai birtokot (Újvárt és tartozékát: Kékköt, Dévényt, Kamenicát és Zmygod lengyel várat) vette „gondozásba”, hanem az elhaltak arany és ezüst pénzeit, ékszereit, fegyvereit, lószerszámaikat, sőt még az okleveleket is a maga kúriájába szállította. „Nincs hol lakjam, hol magamat és fiaeskámat táplálhassam... Kértem (t.i. Andrást), emlékezzék szüleim érdemeire, s inkább segítsen engem, hogysen kifosszon.”

Balassi mindenáron vissza akarta szerezni ősei vagyonát. Amikor látta, hogy kísérletei nem sikerülnek, élete főhivatásává a török elleni harc lett. A királyi kamara elutasította várkapitányság iránti kérését, ezért lett 1579-ben az egri vár hadnagya.

Bárhol volt is Balassi, csakhamar hallatott magáról. Nyugtalan vére gyűlölte a tétlenséget. Egy róla fennmaradt vers szerint:

*Tizenegy bajt egy nap vitt erős fegyverben,
Annyiszor részesült a győzedelmekben,
És annyi kőpia vitéz törésekben.*

A vitézi élet új versek írására serkenti. A humanista költő életszeretete, a tetet-lelket üdítő tavasz harmóniájának hangulata hangzik elő a *Borivóknak való* verséből:

*Te nyitod rózsákat meg illatozásra,
Néma fülemile torkát kiáltásra,
Fákot is te öltöztetsz sokszínű ruhákba.*

Erőteljes nyelvi realizmussal ábrázolja a végvárak világát. Már az ellenség hírére minden vitéz élesíti a kardját, és „párduckápákkal, fényes sisakokkal, forgókkal” díszesen indul a harcmezőre, ahol „sebesedik, öl, fog, vitézkedik, homlokán vér lecsordul”. A költő ódai szárnyalással zengi a végek dícséretét a harcolók hivatástudatát.

De nemcsak az ellenség hírére „buzdult fel vitézeknek szíve”, helytálltak ők *Ámor* mezején is. A költő megtalálta az utat a Felvidék egyik legszebb asszonyához, *Ungnádné Losonczy Anna* szívéhez. A Temesvárnál elesett hős fiúsított leánya a boldog, biztos életet jelentette volna a költő számára. Anna azonban eleinte hozzáférhetetlennek látszott. Férje egri kapitány, később horvát bán, három leánygyermeke is volt, s idősebb Balassinál. A költő „a képtelen nagy szépség”, a verseiben *Júliának* nevezett Anna elé szórja a szavak ékszereit, a költői bókokat: Anna szemei úgy

Zólyom vára, a költő születési helye

ragyognak, mint a téli éjben a csillagok, akinek rózsát jegyez orcája, kaláris kis szép szája, mézet ereszt beszéde. Újra és újra, tíz év múltával is lánggra lobban ez a szerelem:

*Csak én szerelmemnek,
Mint pokol tüze nek
Nincs vége, mert égten ég.*

Pedig Anna — Júlia 1587 novemberében elvesztette urát, végre beteljesülhetett volna a már különben is közismertté vált szerelem. Balassi is túl volt már a *Dobó Krisztinával* kötött, rosszul sikerült házasságon. Valóra válhatott volna mindaz, amit erről a „mondhatatlan szépség”-ről a legszebb magyar széphistóriában, az *Argirus*-ban elképzelt¹:

*Gyönyörű csókokat ajakok nem únnak,
Ölegetésekkel karjok nem fáradnak,
Nagy gyönyörűségben mind a ketten vannak.*

Hiába írta Júliához az *Argirust*, hiába fordította le olaszból Castelletti pásztorámáját, s létrehozta a *Szép magyar komédiát*, hiába kezd el a *Jephte* megírását, Losonczy Anna nem tudta feledni a költő csapodárságát; gazdagabb s mi több: fiatalabb kérő is jelentkezett Forgács Simon fia, Zsigmond személyében.

A család régi birtokait, Véglest és Újvárt is veszély fenyegette: az előbbit Balassi András, az utóbbit Illyésházi szerette volna megkaparintani. Rosszul sikerült házasság, reménytelenné vált szerelem, perek végételenje és egy szépasszony férjével, *Zamaria Ferdinánddal* való viszállya az ország elhagyására készítették.

A pozsonyi állami központi levéltárban 1973. karácsonya előtt egy olyan levélre sikerült bukkannom, amelyet a híres törökverő, Forgács Simon 1589. szeptember 26-án írt a pozsonyi főispánhoz, *Pálffy Miklós*-hoz. A levél adataiból kitűnik, hogy Balassi „szolgáinak osztotta minden marháját (vagyont) és csak másodmagával egy rossz paripán és egy rossz bórdolmányban... Krakkóba megyen és ott öltözik olasz ruhába, és úgy indul el onnét; kérlette, hová megyen, azt mondta, hogy az tengeren túl megyen, és soha ez országba többé nem jő, és hogy ezt sírva beszéllette volna, és az nemes ember is sírt volna rajta.”

¹ Az *Argirus* szerzőjének kérdését éppen e cikk írója tisztázta. (Tóth István: Balassi Bálint és az *Argirus*-széphistória. A Pécsi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 1973. 81–107. old.) (Szerk)

Amelyi gyalog követem ma jutt Késmárkról,
 B. J. Balassi Balassa sz. hintán találkoztam
 volt és igen jól tartotta. Végre szolgálainak osztotta
 mindkét marháját és csak másodmagával egy rossz paripán
 és egy rossz bórdolmába ment Késmárkba. Énekelem, a
 fiamnak és az feleségének örökkön örökké
 való szolgálatját üzente...

Forgács Simon levele Balassi elbujdosásáról (1589. szeptember 26-án).

A levélrészlet szövege: Amely gyalog követem ma jutt Késmárkról, beszéllé, hogy Hivén Balassi Balintra találkozott volt és igen jól tartotta. Végre szolgálainak osztotta minden marháját és csak másodmagával egy rossz paripán és egy rossz bórdolmába ment Késmárkba. Énekelem, a fiamnak és az feleségének örökkön örökké való szolgálatját üzente...

A hazájától sirva búcsúzó költő pennáján megszületik a magyar reneszánsz líra legszebb hazafias verse a *Búcsú a hazától*:

Ó, én édes hazám, te jó Magyarország
 Ki kereszténységnek viseled pajzsát,
 Viselsz pogány vérrel festett éles szablyát,
 Vitézlő iskola, immár Isten hozzád!

Forgács levele nagyon érdekesen egy kívánságot is közöl Balassival kapcsolatosan: „Jobb völt volna szolgálival igen jó szerével most Lengyelországba Cancellarius hadába menni.” Ekkor ugyanis — Báthory István halála után — nagy készülődés indult Lengyelországban a török ellen. Balassi értesülve erről, nemsokára a lengyelországi Dembno várából jelentkezik. 1590. május 9-én kelt levelében elfogadja Zamojszki János lengyel kancellár meghívását, hogy részt vegyen „a török háborúban... hogy Nagyságod megtisztelő meghívását akár vérem hullásával kiérdemeljem”.

A sors azonban másként rendelte. Nem áll be a török elleni lengyel seregbe. A vár asszonyánál, Wesselényi Ferencné Szárkándi Annánál — talán nem is váratlanul — meleg pártfogásra talál. Céliának becézi kedvesét, akire rálehel a boldog szerelem minden gyönyörűségét. Célia nemcsak „az ország csillaga, szerencsés világa”, hanem „ez föld szép virágja, éltető illatja, hogyha szívemre hatott”. Amikor „hajnalban szépülnek fák, virágok, füvek harmaton, hogy nap felkél”, a fürdő Célia mezítelen testének szépségét dicséri maga a természet is. A táncba menő kedves „a verőfényben sátorát kiterjesztő kevély pávára” hasonlít.

Ugyanilyen festői szépségű a *Margarétáról* írt verse, amelyet a költő elbujdosása idején szerzett egy mezitlábás „szép szűz”-ről. Balassi az *Argirus* tündér-szűzleányához nagyon hasonlóan festi meg a havasi „tündér” portréját:

*Hónál fejeérb lábát zöld pázsiton harmat ha nedvesíti,
Hogy meztláb járván csak multságában szép virágit csipkedi,
Akkor bokrok megül nézvéen, szerelmétül égek örülvén neki.*

A „remete módjára”, „szegény zarándok” életét élő költő itt, a „havasok aljában” döbben rá az igaz emberség lényegére:

*Sok kincs, nagy gazdagság, pénz, marha, uraság bár mind azoké legyen.
Akiiket fősvénység, nagy telhetetlenség gyötör szüntelenképpen,
En az kis értékkel, ha török jó kedvvel, hiszen nincs senki ellen.*

Hazája harácsoló főurai kiüldözték saját osztályukból a perekkel agyonhajszolt, már csak a „jó legények” közösségét kereső költőt, akit a növekvő bajok mégsem tudnak megtörni. Hiába ajánlkozott szolgálatra a királynál, nem törődtek vele. „En — írja egyik levelében — vén cigányként csak cseréléssel élek ezután, mert látom, az jó királynak nem kellem.”

A Lengyelországban bújdosó lovas mögött nyomasztó gond ült. Nera hagyta el az „Oceanum partján” sem, ahol elcsendesült lélekkel a halálra gondolt; akkor sem, midőn 1591-ben ügyeinek rendezésére hirtelen visszatért. Elsőnek megtudva ezt, a Forgács Zsigmondnévá lett Losonczy Anna perli a nagyszombati székszéknél, a régi 1400 forintos kölcsön végrehajtását kérve. Más baj is éri. A véglesi és a lipótújvári birtokper végtelen huzavonája miatt egyik kérvényében megsérti Ernő főherceget, s ezért Eperjesen a törvényszéki teremben ünnepélyesen bocsánatot kell kérnie. 1593. július 1-én írt levelében búsan panaszolja: „Mint sehonnai vagyok, és az egy lakóhelyem is elkelvén tőlem, csigává kell lennem; hátamon lésszen házam.”

És mégis, amikor 1594 májusában a török ellen kellett indulni, az elsők között jelentkezett Pálffy Miklós, a későbbi győri hős seregébe Esztergom falai alá, ahol mintegy ötvenezer ember gyűlt össze. Hósi halálát Istvánffy Miklós, a humanista történetíró ekként örökítette meg: „Pálffy és mások, akik a röpködő golyók, égő fáklyák, kénnel és szurokkal töltött agyagesövek között törtek előre, aztán egy köépület mögé vonultak vissza, mely törekvés közben egy lelkes ifjúnak, Balassi Bálintnak, aki Marsot és Pallast egyaránt művelte, mindkét combját ólomgolyó járta át, mely sebtől, bár a golyó a csontot nem érte, néhány nap múlva meghalt.”

Valóban, Marsnak és Pallasnak hódolt. Katona és költő volt. Hősként küzdött, de még halála előtt is szoltárt fordított. Hátborzongató parafrázisába saját szenvedését is beleszötte:

*Imé kioldoztam s te elődbe hoztam fene ötte sebemet,
Kit csak te gyógyíthatsz, életre fordíthatsz, szánd keserves fejemet,
Bűneim kínjával, testem fájdalmával ne gyötörd életemet!*

*

Balassi Bálint, a magyar világi líra megteremtője, költészetünket az énekes-lantos színvonalról a nagy reneszánsz költők alkotásaival tette egyenértékűvé. Igazi tudós költő volt, aki össze tudta egyeztetni a magyar, olasz, német, lengyel, török irodalmi emlékeket. A mi nyelvünket pedig — ahogy költőtársa és jóbarátja, Rimay János írja: „retorikai mézzel itatta át, az ékesszólás csúcsára emelte, és arra vágyott, hogy annak csiszolásában minden okos ember szemében csodálatot keltsen.”

Múzsái nemcsak főnemes asszonyok és „nemes szüzek”, bekopogtat a havasok alján élő, meztlábú Margarétához, a bécsi utcalányokhoz és

remek rimtechnikájú versben emlékezik egy lengyel citerás leánnyal töltött mámoros krakói éjszakájára. Igaz, ahogy Rimay János is írja: „műve sarkpontjául Júliát tette meg”, de ez az eszményített szerelem menekülést jelentett kora rütságából, az emberi gonoszságból — egy éterien tiszta, emberi harmónia felé.

Alig száz versében mintegy harmincféle strófaszerkezettel találkozunk. Tudatos formateremtő erejével, életből merített hasonlataival, remek betűrimeivel, a róla elnevezett híres Balassi-strófaszerkezettel olyan csodás verseket teremtett, amelyekben — *Kosztolányi* szerint — „tündéri rimek esengettyüi szólnak meg.”

Lírai verseiben, de főként széphistóriái és a *Szép magyar komédia* egyes részeiben a magyar virágénekek hangját fejleszti tovább:

*Most adá virágom nekem bokrétáját
Magához hasonló szerelmes virágát,
Kiben violáját kötötte rózsáját.*

Emlékirata, levelei tele vannak a harag, az ironia, a jogászi gondolkodás, a lényegre törő fogalmazás jegyeivel. Fordításai (a *Beteg lelkeknek való füves kertecske* és a *Tíz magyarul írott ok*) az érett reneszánsz próza fölünyes kezeléséről tanúskolnak.

A költői lángelmétől igen sokat tanult népköltészetünk, de őt utánozták a kor igényes műköltői is. Hatása *Zrínyi*, *Gyöngyösi*, *Csokonai*, *Vörösmarty* és *Petőfi* költészetében, a kuruc énekek hangjában, sőt még *Ady* némelyik versén is érződik.

Életében nem jelenhettek meg versei, később is elsősorban istenes énekeit adták ki. A „maga kezével írott könyvét” azonban sokan lemásolták, s e kódexek eljutottak az ország legtávolabbi udvarházaiba, így többek között a csáktornyai Zrínyi-könyvtárba is, ahol a katalógusban a szerelmes versek „fajtalan énekek”-ként szerepeltek. Virágénekei később feledésbe merültek, a XVIII. század végén csak *Ráday Gedeon* említi őket. A „maga kezével írott könyv” a Radvánszky család birtokába került, s jelenleg ismeretlen helyen lappang. *Dézsi Lajos* azonban 1904-ben fénymásolatot készített róla, s a Dézsi-hagyaték felkutatása során *Varjas Béla* bukkant rá, jegyzeteivel ellátva 1944-ben tette közzé, *Balassa-kódex* címmel. Ismert, hogy a *Szép magyar komédia* teljes szövegét tartalmazó ún. Fanchali Jób-kódex 1958-ban bukkant elő Bécsben. Arról is szoltunk, hogy a pozsonyi állami levéltárban egy 385 éves, Balassi bujdosását jobban megvilágító levelet találtunk pár héttel ezelőtt. A levéltárak minden bizonnyal még sok feltáratlan adatot tartalmazhatnak a szabadság és szerelem nagy reneszánsz énekesének életéről, költészetéről.

Születésének 420., halálának 380. évfordulóján igazán méltóan akkor ünnepelhetjük a magyar reneszánsz kor legnagyobb költőjének emlékét, ha népünk megismeri küzdelmes életét, az emberség és a szép tisztesség érvényesülésért folytatott harcát és azokat a szebbnél szebb verseket, amelyeket az „édes hazájáért” életét áldozó katonaköltő elzengett — az akkor még érdes magyar nyelvet apollói lantra alkalmassá téve, „hogy az ő magyar nádsípja és pásztorsípja — ahogy Rimay írja — a zengés csodálatos édességével és a hangok kifejező harmóniájával” megbűvölje a mai nemzedéket is. A nagy emlékek nagygyá teszik a nemzetet!

Dr. Tóth István